

Československá psychologie 2010 / ročník LIV / číslo 3

Přehledové studie

DISKURZIVNÍ ANALÝZA V SOUDOBÉ SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGII: TEORIE, KONCEPTY A APLIKACE

KATEŘINA ZÁBRODSKÁ

Psychologický ústav AV ČR, Praha

ABSTRACT

Discourse analysis in contemporary social psychology: Theories, concepts, and applications

K. Zábrodská

The paper gives an overview of current developments in discourse analysis, including its most prominent trends, protagonists, theories, and concepts. The paper emphasizes diversity of approaches to discourse analysis and gives specific examples of their application to research in health psychology, feminist psychology, and counselling and psychotherapy. In this way, the paper aims to document the relevance of discourse analysis for psychological research and, by implication, for psychological theory and practice. The debate includes Potter's and Wetherell's approach to discourse

analysis, rhetorical psychology, discursive psychology, conversation analysis, poststructural discourse analysis and critical discursive psychology.

key words:

discourse analysis,
discursive psychology,
conversation analysis,
critical discursive psychology,
poststructural discourse analysis

klíčová slova:

diskurzivní analýza,
diskurzivní psychologie,
konverzační analýza,
kritická diskurzivní psychologie,
poststrukturální diskurzivní analýza

Diskurzivní analýza představuje jedno z hlavních teoreticko-metodologických paradigmat soudobé kritické sociální psychologie¹ (Hepburn, 2003; Tuffin, 2005). Své uplatnění našla jak v českém a slovenském psychologickém výzkumu, tak v množství teoretických pojednání a komentářů (Bačová, 2000, 2004; Janoušek, 2005; Plichtová, 2000, 2010; Plichtová, Lášticová, Petrjánošová, 2009; Vybíral, 2001, 2006; Zábrodská, 2006, 2009a, b; Zábrodská et al., 2007). Dosavadní teoretické statě se v tuzemském kontextu věnovaly především kanonickým textům diskurzivní analýzy a diskurzivní psychologie z 80. a počátku 90. let 20. století. Záměrem předkládané přehledové studie je proto – v návaznosti na výše uvedené autorky a autory – reflektovat aktuální vývoj a diverzitu diskurzivní analýzy tak, jak se v sociální psychologii uplatňuje v posledním desetiletí. Článek diskutuje hlavní směry diskurzivní analýzy, kterými jsou psychologie rétoriky, diskurzivní

Došlo: 14. 7. 2009; K. Z., Psychologický ústav AV ČR, Politických vězňů 7, 110 00 Praha 1; e-mail: zabrodsk@psu.cas.cz

Studie je součástí grantového projektu GA ČR P407/10/P146 a výzkumného záměru AV0Z 70250504.

¹ Kritická sociální psychologie považuje výzkum za neoddělitelný od otázek politiky, morálky a sociální změny (Hepburn, 2003).

psychologie, konverzační analýza, poststrukturální diskurzivní analýza a kritická diskurzivní psychologie, včetně jejich nejvýznačnějších představitelů a představitelky, teorií a klíčových konceptů. Dále uvádí příklady aplikace jednotlivých směrů v psychologii zdraví, feministické psychologii, psychoterapii a poradenství. Příspěvek tímto způsobem zamýšlí dokumentovat využití diskurzivní analýzy v současném psychologickém výzkumu a potažmo její relevanci pro psychologickou teorii a praxi.²

Diskurzivní analýza označuje seskupení mnohdy i významně odlišných přístupů ke studiu tvorby významu v mezilidské interakci. Z metodologického hlediska nabízí systematické postupy sběru, transkripce a analýzy kvalitativních dat, především verbální interakce a psaných textů. Wetherell, Taylor a Yates (2001) rozeznávají šest tradic diskurzivně analytického výzkumu: 1. konverzační analýza a etnometodologie, 2. interakční sociolingvistika a etnografie komunikace, 3. diskurzivní psychologie, 4. kritická diskurzivní analýza a kritická lingvistika, 5. bachtinovsky výzkum, 6. foucaultovský výzkum. Uvedené tradice se liší z hlediska předmětu svého zkoumání i uplatňovaných metodologických postupů. Všechny však sdílí přesvědčení, že porozumění psychické a sociální realitě vyžaduje zkoumat procesy, jimiž je tato realita prezentována, reprodukována či transformována v jazyce a jiných sémiotických systémech (Zábrodská, 2009b). Diskurzivní analýzu tak můžeme definovat jako skupinu přístupů, které se zaměřují na hledání pravidelností objevujících se při utváření významu psychické a sociální reality (Wetherell, Taylor, Yates, 2001).

Na nejobecnější rovině se v sociální psychologii i jinde stalo zvykem rozlišovat mezi dvěma „proudy“ diskurzivně analytického výzkumu. Jedná se o tzv. etnometodologický či konverzačně analytický proud na jedné straně a na straně druhé o proud kritický či sociopolitický (Lafrance, Stoppard, 2006; Litosseliti, Sunderland 2002; Speer, 2005). Etnometodologické/konverzačně analytické směry analyzují diskurz ve smyslu úseku mluvené a psané řeči, přistupují k diskurzu jako k formě sociálního jednání a akcentují intencionalitu a kompetenci mluvčích při používání jazyka k dosahování zamýšlených cílů v sociální interakci. Kritické/sociopolitické směry naproti tomu vycházejí z kritické a poststrukturální teorie a v návaznosti na ně se zabývají vztahy mezi diskurzem, mocí a utvářením subjektu (Wetherell, 1998; Wooffitt, 2005). Významným zdrojem inspirace těchto směrů jsou texty poststrukturálních a postmoderních teoretiků a teoretiček, jako jsou Judith Butler, Michel Foucault, Jacques Derrida, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe a další (viz např. Hepburn, 1997; Wetherell, 2003; Zábrodská, 2009a, b). V souvislosti s uvedenými dvěma proudy se někdy hovoří o „bottom-up“ a „top-down“ přístupech (Day, Gough, McFadden, 2003; Speer, 2005), neboť první proud usiluje o detailní analýzu užití jazyka založenou na porozumění sociálních aktérů a aktérek, zatímco druhý je ve své dekonstrukci obecnějších psychosociálních fenoménů (McLeod, 2001) motivován záměrem odhalit, jak je porozumění aktérů utvářeno „zvenku“ prostřednictvím sociálních norem, diskurzů a ideologií. Někteří autoři nicméně rozdělování diskurzivní analýzy na dva proudy kritizují jako umělé a reduktivní a opouštějí jej ve prospěch syntetizujícího přístupu (např. Edley, 2001; Lafrance, Stoppard, 2006; Reynolds, Wetherell, 2003; Wetherell, 1998).

² Záměrem článku není představovat teoretická východiska a argumentační logiku diskurzivní analýzy, neboť se domnívám, že tak již bylo v dostatečné míře učiněno v jiných zahraničních i tuzemských textech. Článek namísto toho zamýšlí přispět ke zmapování proměnlivé a stále diverznější oblasti diskurzivní analýzy a její aplikace v psychologii.

V rámci prvního proudu studujícího sociální interakci se tradičně nejvíce prosazoval směr iniciovaný Jonathanem Potterem a Margaret Wetherell (Potter, Wetherell, 1987, 1995; Wetherell, Potter, 1992), který dodnes představuje nejucelenější, a v interdisciplinárním kontextu bezpochyby nejznámější koncepci sociálně psychologické diskurzivní analýzy (viz např. Beneš, 2008; Mills, 2004). Z kritických směrů je v psychologii nejvíce rozšířena poststrukturalní diskurzivní analýza (Wetherell, 1998), zvaná též foucaultovská diskurzivní analýza či analýza diskurzů (Willig, 2003; Wooffitt, 2005).³ Kategorizace diskurzivně analytických směrů se však v současnosti komplikuje, neboť dochází k diverzifikaci tohoto typu výzkumu, nástupu nové generace diskurzivních analytiků a analytiček, a k posunům výzkumné orientace představitelů a představitelk jednotlivých přístupů. Například Potter a Wetherell, kteří dříve tvořili stabilní autorskou dvojici, dnes uplatňují rozdílné teoreticko-metodologické rámce. Potter pokračuje v diskurzivně psychologické analýze performativních⁴ funkcí promluv, přičemž se svou orientací na primárně technickou analýzu verbální interakce přibližuje konverzační analýze (viz Hepburn, Potter, 2004; Potter, 2003a; Speer, Potter, 2000). Naopak Wetherell zužitkovává kritickou a poststrukturalní teorii a zasazuje se o prosazení eklektického přístupu označovaného jako „kritická diskurzivní psychologie“ (Wetherell, 1998; 2003). Tento nově vznikající směr syntetizuje diskurzivně psychologický zájem o detailní analýzu verbální interakce s komplexnější analýzou sociokulturních diskurzů a praktik. Propojuje tedy mikro- a makroanalýzu diskurzu, čímž zohledňuje skutečnost, že „[k]dyž lidé hovoří, jejich řeč nereflektuje pouze lokální pragmatiku specifického konverzačního kontextu, ale také mnohem obecnější či komplexnější vzorce kolektivního utváření významu a porozumění“ (Wetherell, Edley, 1999, 338).

Existuje několik různých kategorizací sociálně psychologické diskurzivní analýzy. V tomto článku vycházím z výše uvedeného schématu (Speer, 2005), které rozlišuje je mezi směry etnometodologickými/konverzačně analytickými (směry definující diskurz jako promluvu) a směry sociopolitickými (směry definující diskurz jako regulovaný systém významů). V následující debatě věnuji nejprve pozornost směrům první skupiny, kam patří: 1. psychologie rétoriky zabývající se argumentační a dilematickou povahou diskurzu, 2. diskurzivní psychologie definovaná jako analýza výpovědí o mentálních stavech a diskurzu, v němž jsou mentální stavy učiněny relevantními (Wooffitt, 2005), 3. konverzační analýza zabývající se mikroanalýzou konverzačních dat. Následně diskutuji směry sociopolitické, které v sociální psychologii reprezentuje poststrukturalní (foucaultovská) diskurzivní analýza. Závěrem představuji nový směr kritické diskurzivní psychologie, který usiluje o syntézu obou proudů. Debatu jednotlivých směrů uzavírají příklady jejich aplikace v psychologickém výzkumu, konkrétně v psychologii zdraví, feministické psychologii, psychoterapii a poradenství.⁵

³ V českém kontextu používá Vybíral (2006) výraz „analýza diskurzu“, čímž ji odlišuje od „diskurzivní analýzy“ Pottera a Wetherell. Stainton Rogers (podle Výrost, Slaměník, 1997) hovoří o „analýze makro-diskurzu“, zatímco diskurzivní analýzu Pottera a Wetherell nazývá „analýzou mikro-diskurzu“. O poststrukturalismem inspirované psychologii se autorka zmiňuje jako o „postmoderní psychologii“, obdobně jako Plháčková (2006).

⁴ Výraz „performance“ v daném kontextu znamená „činnost“ a odkazuje na konceptualizaci promluvy jako sociálního jednání (Austin, 2000), tj. „mluvení jako ‚dělání‘ něčeho slovy“ (Šmídová, 2007, 90).

⁵ Jako příklady uplatnění diskurzivní analýzy v psychologii volím výzkumy, které byly publikovány v časopisech explicitně věnovaných psychologii (British Journal of Social Psychology, Feminism & Psychology, Journal of Health Psychology, Language and Social Psychology ad.), nebo jejichž autoři/autorky působí na katedrách psychologie.

1. SMĚRY ETNOMETODOLOGICKÉ/KONVERZAČNĚ ANALYTICKÉ

První proud diskurzivně analytického výzkumu vychází z tradice konverzační analýzy a etnometologie – studia „metod“, jimiž členové společnosti utvářejí řád a srozumitelnost sociálního života (ten Have, 2004). Prostřednictvím detailní analýzy verbální interakce studují způsoby, jimiž se mluvčí na sociální řád orientují a jimiž jej udržují v procesu vzájemného, význam konstituujícího jednání (Sperer, 2005). K řeči přistupují jako k formě sociální praxe, jejíž jednotlivé prvky interpretují z hlediska funkcí, které splňují v konkrétním interakčním kontextu. Tyto směry definují diskurz jako úsek mluvené interakce nebo psaného textu. Ve srovnání s více teoreticky nasyceným pojetím v poststrukturální teorii tak diskurzu ponechávají obvyklejší význam promluvy, ovšem s tím rozdílem, že diskurz nepojímají jako nástroj komunikace a reprezentace, ale jako nástroj jednání (discourse as action).

Pojem „diskurzivní analýza“ byl v rámci tohoto proudu poprvé použit v souvislosti s výzkumy Nigela Gilberta a Michaela Mulkaye v sociologii vědění, odkud jej převzali psychologové Derek Edwards a Jonathan Potter (Potter, 2003a). Gilbert a Mulkay (1984) se zabývali analýzou vědeckého diskurzu v oboru biochemie, konkrétně analýzou argumentačních zdrojů používaných vědci při vytváření, přijímání, nebo zamítání vědeckých teorií. Od těchto autorů rovněž pochází koncept *interpretačních repertoárů* (Wooffitt, 2005). Termín „diskurzivní analýza“ se nicméně proslavil a v psychologii pevně etabloval až poté, co Jonathan Potter a Margaret Wetherell publikovali knihu *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour* (1987). Přístupu Pottera a Wetherell již bylo věnováno množství komentářů také v české a slovenské psychologii, a proto pouze společně s autory sumarizují jeho hlavní komponenty: 1. *analýza funkcí použitého jazyka*: co je výrokem dosahováno a jakým způsobem, 2. *variace použitého jazyka*: zaměření se na změny v užití jazyka, které jsou závislé na funkcích promluvy, 3. *konstruktivní povaha jazyka*: jaké verze světa lidé ve svých výrocích konstruují a za jakým účelem, ať již je tento účel uvědomovaný, či nikoliv (Potter, Wetherell, 1995).

Pro společné práce Pottera a Wetherell je dále typické použití dvou příbuzných konceptů: *interpretačních repertoárů* a *praktických ideologií*. Interpretační repertoáry jsou „identifikovatelné soubory pojmů, popisů a řečnických obrátů, často seskupených kolem metafor či živých obrazů [...], které jsou v řeči používány ke konstrukci odlišných verzí jednání, self a sociální struktury“ (Potter, Wetherell, 1995, 89). Repertoáry se skládají z toho, co o tématu „každý ví“ (Reynolds, Wetherell, 2003, 489). Praktické ideologie označují soubory pojmů, norem a modelů, které organizují jednání a poskytují prostředky k jeho zdůvodnění a racionalizaci (Wetherell, Stiven, Potter, 1987). Jak podotýkají Weatherall a Gallois (2003), použití obou konceptů poukazuje na kritickou, politicky angažovanou povahu tohoto typu diskurzivní analýzy. Příkladem je výzkum rasistického diskurzu, který Wetherell a Potter (1992) zakládají na analýze rozhovorů, v nichž bílí obyvatelé Nového Zélandu tematizují soužití s etnickou minoritou Maorů. Wetherell a Potter v rozhovorech identifikují dva odlišné interpretační repertoáry konstruující koncept „kultury“ a dokumentují, jak je mluvčí ve svých výrocích používají k exkluzi a stigmatizaci maorského etnika (blíže viz Wetherell, Potter, 1992).

1.1 Psychologie rétoriky

Přístup Pottera a Wetherell je nejznámějším, nikoliv však jediným reprezentantem diskurzivní analýzy orientované na performativní aspekty diskurzu. Odlišným,

byť příbuzným směrem je psychologie rétoriky (dále RP),⁶ reprezentovaná především pracemi Michaela Billiga (např. Billig, 1996, 2001). RP se věnuje analýze diskurzivních zdrojů, jimiž mluvčí ustanovují pravdivost či faktičnost určitých verzí událostí, jevů a identit (Billig, 2001), tj. strategií a technik, které mluvčím slouží ke konstrukci specifických verzí světa jako faktu, neutrálního popisu apod. a obecně vzato k přesvědčování druhých. Souvisejícím předmětem zájmu RP je argumentační a dilematická povaha diskurzu (Wooffitt, 2005). Argumentační povaha diskurzu reflektuje poznatek, že každý úsek řeči nebo psaného textu je součástí dialogického, argumentačního kontextu (např. protiargumentem v polemice) a musí být proto analyzován s ohledem na tento kontext. Dilematická povaha diskurzu poukazuje na skutečnost, že diskurz běžně umožňuje vytvářet vzájemně rozporná tvrzení, například předkládat argumenty pro trpělivé vyčkávání a současně pro impulzivní jednání. RP kupříkladu zkoumá, jak lidé ve své řeči používají dilematické konstrukce diskurzivních objektů jako „násilí“ nebo „kultura“ a s jakými důsledky (Ahmed, Reavey, Majumdar, 2009). Důležitým konceptem jsou *ideologická dilemata*, která odkazují právě na tento typ vzájemně rozporných přesvědčení konstituujících vědění zdravého rozumu (Weatherall, 2003). Ideologií v daném kontextu rozumíme zdánlivě samozřejmě způsoby myšlení a jednání umožňující vykonávání nejrůznějších aktivit a konstituující sociální praxi. RP studuje, jak mluvčí používají témata, jež považují za zcela samozřejmá vyjádření zdravého rozumu, k utváření ideologických výroků o sobě a o společnosti (Billig, 2001).

1.2 Diskurzivní psychologie

Diskurzivní psychologie (dále DP), jejímiž hlavními představiteli jsou Jonathan Potter a Derek Edwards, se zabývá způsoby užití psychologických pojmů v řeči.⁷ Jinak řečeno, zajímá ji, co mluvčí „dělají“, když používají psychologickou terminologii (Billig, 2006). DP definuje diskurz jako „médium jednání“ (Potter, 2003b: 791) a prostřednictvím jeho analýzy chce studovat mysl, sociální procesy, organizace a události tak, jak jsou lidmi žity v jejich každodenním světě (Potter, *ibid*). DP poskytuje nový pohled na vztah mezi diskurzem a psychickými procesy – namísto toho, aby diskurz považovala za produkt psychických procesů, považuje psychické procesy za produkované v diskurzu (Potter, 2003a). Jak diskutuje Plichtová (2000), DP chápe psychickou realitu jako utvářenou v interakcích jedince se sociální, lingvistickou a kulturní praxí. K výročkům o psychických stavech a procesech nepřistupuje jako k prostředku odhalení hypotetických mentálních struktur, ale jako k situovaným praktikám zacíleným na interakční a interpersonální funkce v běžném životě (Wooffitt, 2005). Edwards (2001) například rozvíjí diskurzivní psychologii emocí, která studuje, jak lidé v každodenní interakci hovoří o emocích, jak emoce kontrastují oproti ne-emocionálním stavům, jak užívají emoční kategorie při hovoření o jiných tématech atp.

Základní charakteristiky DP shrnuje Potter (2003a). Především je to orientace na jednání a z ní vyplývající výzkumná otázka „jak je X uděláno?“ (*ibid*, 78); co mluvčí v daném momentu interakce dosahují a pomocí jakých prostředků? Za druhé je to zájem o situovanost diskurzu, a to situovanost sekvenční (sekvenční

⁶ Na návrh anonymního recenzenta překládám „rhetorical psychology“ jako psychologii rétoriky.

⁷ Podle Wooffitta (2005) může být označení „diskurzivní psychologie“ přisuzováno také kritickému realismu Jana Parkera (Parker, 1992; 1994), nebo ethogenickému přístupu Roma Harrého (Harré, 2001). Blíže k názvosloví směřu diskurzivní analýzy viz Zábrodská (2008).

organizace promluv), institucionální (institucionální kontext promluv) a rétorickou (orientace promluv na alternativy a potencionální odmítnutí). Za třetí je to předpoklad o konstruovanosti diskurzu, a to ve smyslu diskurzu jako konstruovaného i konstruktivního. Diskurz je konstruován z lingvistických zdrojů (slova, kategorie, výkladová schémata, metafory) a současně konstruuje verze světa, událostí a jednání (srv. Janoušek, 2005).

Jak je z uvedeného patrné, rozdíl mezi obecným vymezením diskurzivní analýzy prvního proudu a DP je subtilní. Potter (2003a) v této souvislosti konstatuje, že diskurzivní analýza studuje, jak jsou řeč a texty používány k tomu, aby vykonávaly jednání, tj. z hlediska své performativní účinnosti. DP pak označuje směr aplikující obecné ideje a principy diskurzivní analýzy na témata specifická pro psychologii (ibid). Na základě analýzy mluvené interakce a psaných textů studuje výroky o psychických stavech a procesech (motivace, mysl, emoce, stereotypy) a zkoumá, jak mluvčí používají různé, kulturně dostupné verze těchto stavů a procesů k vykonávání sociálních praktik (přesvědčování, žádání, obviňování apod.).

Příklady využití v psychologickém výzkumu⁸

DP a RP jsou typicky založeny na detailní analýze přepisů video a audio nahrávek verbální interakce (zejména konverzací probíhajících v přirozeném prostředí), případně psaných textů, například mediálních zpráv nebo lékařských záznamů (Edwards, Potter, 2001). Nahrávky jsou přepsány podle standardizovaných transkripčních notací navrhnutých Gail Jefferson (plná verze viz Schiffrin, 1994; zjednodušená viz Sims-Schouten, Riley, Willig, 2007). Postupy sběru a analýzy dat popisují Potter (2003a) a Willig (2003).

Clarke, Kitzinger a Potter (2004) z perspektivy DP analyzují rozhovory s gay a lesbickými rodiči o problému homofobní šikany dětí vychovávaných rodiči stejného pohlaví. Výzkum se zabývá strategiemi, jimiž se gay a lesbičtí rodiče orientují na problém obhajitelnosti svých výpovědí v kontextu normativní heterosexuální kultury. Dixon a Wetherell, (2004) analyzují argumentační a rétorické prostředky, kterými heterosexuální páry ve svých každodenních konverzacích sjednávají a udržují nerovné rozdělení rolí v domácnosti. Weatherall a Pristley (2001) analyzují diskurzy o sexu a sexualitě (srv. Hollway, 1998), jimiž lidé zaměstnaní v sexuálním průmyslu konstruují význam „sexuálních služeb“. Prostřednictvím analýzy polostrukturovaných rozhovorů identifikují praktické ideologie, které těmto lidem slouží k legitimizaci a racionalizaci sexuálního průmyslu a své účasti v něm.

V psychologii zdraví zkoumají Brehen a Stephens (2003) kulturně dostupné konstrukce menopauzy a jejich odlišné důsledky pro jednání žen ve vztahu k vlastnímu zdraví. Autorky na základě analýzy volných výpovědí žen v dotazníku zjišťujícím jejich postoje k menopauze identifikují diskurzivní zdroje, které ženám umožňují odmítat dominantní medicínský diskurz a legitimizovat alternativní konstrukce menopauzy. Wiggins, Potter a Wildsmith (2001) analyzují nahrávky rodinných konverzací u jídla se záměrem zkoumat konstruktivní povahu diskurzu o stravování a způsoby, jimiž se tento diskurz uplatňuje při formování identit v interakci.

⁸ Výsledky kvalitativního výzkumu zahrnují detailní rozbor zkoumaného tématu, což zde vyhrazený prostor neumožňuje. Citované výzkumy proto primárně slouží k představení témat, na něž je diskurzivní analýza aplikována, a jako informace pro případné zájemce. Všechny níže uvedené výzkumy byly zrealizovány v anglicky mluvících zemích (Velká Británie, Kanada, Austrálie, Nový Zéland).

1.3. Konverzační analýza

Konverzační analýza (dále CA) je jedním z hlavních metodologických přístupů ke studiu verbální interakce (Wooffitt, 2005). Tento směr se rozvinul v návaznosti na Sacksovy analýzy nahrávek telefonních rozhovorů na lince první pomoci (Sacks, 1992). CA se zabývá kvalitativní analýzou „konverzační architektury“, tedy formálních, a z velké části implicitních pravidel, vzorců a struktur verbální interakce (srv. Beneš, 2008). Zkoumá, jak se mluvčí ve vzájemné interakci orientují na technické aspekty konverzace (intonace, zabarvení hlasu, přeroknutí, délky pauz, překrývání promluv ad.), a tím studuje utváření a udržování intersubjektivního porozumění mezi sociálními aktéry a aktérkami (Drew, 2003). V psychologickém výzkumu se CA nejčastěji uplatňuje při analýze verbálních interakcí v institucionálních kontextech (konverzace lékař/ka – pacient/ka, terapeut/ka – klient/ka, dítě – rodič), ale také například při výzkumu poruch řeči u afázie nebo autismu (ibid). Aplikace CA v institucionálních kontextech zahrnuje šest oblastí zkoumání (cit. dle Heritage, 2004): 1. organizace střídání replik (turn-taking), 2. celková strukturální organizace konverzace, 3. sekvenční organizace promluv, 4. design replik, 5. lexikální volby, 6. interakční asymetrie a jejich vztah k zaujímaným rolím.

Základními organizačními principy verbální interakce, které CA na základě empirického výzkumu identifikovala, jsou *párové sekvence* (adjacency pair) a *preferenční struktura* (preference structure). Párové sekvence odkazují na strukturu konverzace, která se skládá z aktivit objevujících se v párech (pozdrav-pozdrav, otázka-odpověď), přičemž vyslovení první části páru činí druhou část očekávanou a normativní (Wooffitt, 2001) a limituje soubor možných odpovědí ze strany dalších účastníků interakce (Madill, Widdicombe, Barkham, 2001). Koncept preferenční struktury se vztahuje ke kategorizaci druhých částí páru na preferované (souhlas v případě pozvání) a nepreferované (odmítnutí). Preferované a nepreferované odpovědi vykazují systematické rozdíly v tom, jak jsou v konverzaci doručeny: nepreferované odpovědi předchází pauza, jsou formulovány nepřímě a je k nim připojeno vysvětlení (Drew, 2003). CA na základě těchto a dalších principů studuje komunikativní kompetence mluvčích a způsoby, jimiž mluvčí prostřednictvím těchto kompetencí realizují sociálně interakční aktivity a utvářejí smysl sociálního světa, v němž se každodenně pohybují (Madill, Widdicombe, Barkham, 2001).

Příklady výzkumů v psychoterapii a poradenství

CA je založena na detailní analýze sekvencí audio a video nahrávek verbální interakce zaznamenané doslovně v té podobě, ve které se odehrála v přirozeném prostředí, tedy bez zásahů výzkumníka (Peräkylä, 2004). Analýza se zaměřuje na to, jak se mluvčí orientují na jednotlivé repliky, jak pomocí svých replik udržují v dané situaci relevantní institucionální a morální řád (např. pravidla jednání v poradenské praxi), a jak jim specifická organizace konverzace umožňuje vykonávání určitých aktů (např. sdělení diagnózy). Výzkumný proces, včetně postupů sběru, transkripce a analýzy dat popisují Drew (2003) a Peräkylä (2004).

Známým příkladem aplikace CA v poradenství je výzkum Davida Silvermana (1997, 2001) založený na analýzách přepisů konverzací v poradně pro klienty žádající o provedení HIV testu.⁹ Silverman prostřednictvím analýzy konverzačních detailů výše uvedeného typu zkoumá, jak poradci směřují klienta k vyslechnutí

⁹ Navzdory staršímu datu i poměrně netypickému zaměření je Silvermanův výzkum jedním z nejlivnějších v dané problematice.

a následování předložených doporučení, jak si podržují kontrolu nad průběhem konverzace, nebo jak diskutují citlivá témata jako sexualita a smrt. Madill, Widdicombe a Barkham (2001) dokumentují možnosti využití CA v psychoterapii na příkladu neúspěšné psychodynamické terapie. Prostřednictvím analýzy konverzačních výměn mezi terapeutem a klientkou ukazují, že CA lze s úspěchem použít k prohloubení porozumění interakčním procesům terapie jako formulace problému a rezistence klienta, a potažmo k identifikaci možných příčin neúspěchu terapie. Nověji aplikovali CA v psychoterapii a poradenství například Bartesaghi (2009), Antaki, Barnes a Leudar (2005) a Pudlinski (2005).

2. SMĚRY KRITICKÉ/SOCIOPOLITICKÉ

Druhý proud výzkumu orientovaného na diskurz je inspirován poststrukturalismem, postmodernismem, feministickou teorií, kritickou teorií a psychoanalýzou. Mezi kritické/sociopolitické směry patří kritická diskurzivní analýza (dále CDA) a poststrukturální diskurzivní analýza (dále PDA). CDA (Fairclough, 2003; van Dijk, 2001; Wodak, 2004) se primárně uplatňuje mimo psychologii, zejména v sociologii, politologii a genderových studiích, a v tomto textu se jí proto nebudu blíže zabývat. PDA naproti tomu představuje relevantní směr evropské sociální psychologie, v jehož ustanovení sehrála klíčovou roli publikace *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity* (Henriques et al., 1998/1984). PDA se podobně jako DP zabývá rolí jazyka a diskurzu v konstituování psychosociálních fenoménů (Willig, 2003), avšak na rozdíl od DP se zaměřuje na dostupnost diskurzů ve specifickém kulturním a historickém kontextu a na důsledky identifikovaných diskurzů pro ty, kteří se v daném kontextu stávají subjekty (ibid). PDA je blízká dalším směrům vycházejícím ze stejných teoretických tradic, jakým je například feministická poststrukturalistická diskurzivní analýza (Baxter, 2003, 2008; Kamada, 2009).

PDA je orientována na produktivitu diskurzu ve foucaultovském smyslu¹⁰ a na jeho provázanost s mocenskými vztahy. Na rozdíl od etnometodologických/konverzačně analytických směrů přesouvá pozornost od sekvenční a rétorické organizace diskurzu k analýze abstraktnějších významových celků a kulturních praktik. PDA studuje diskurz jako významovou strukturu, a to ve smyslu regulovaných systémů reprezentace a praxe sociálního života, které mají jisté produktivní a ideologické účinky. Diskurz v daném pojetí diferencuje legitimní a nelegitimní formy jednání, myšlení a výroků a klasifikuje subjekty z hlediska odlišných práv a povinností. Předmětem výzkumného zájmu jsou jevy textové povahy, přičemž „textem“ rozumíme nejen psaný a mluvený jazyk, ale veškeré objekty, procesy a jevy nesoucí význam (Wooffitt, 2005).

Příklady využití v psychologickém výzkumu

PDA je založena na analýze transkriptů polostrukturovaných rozhovorů, případně psaných textů. Jejím cílem je identifikovat obecnější, regulované a vnitřně koherentní významové celky (diskurzy) přítomné v analyzovaných textech a jejich důsledky pro možnosti jednání a prožívání jedinců a skupin. Výzkumy obvykle

¹⁰ Zřejmě neznámější Foucaultova definice diskurzu říká, že diskurz jsou „praktik[y], které systematicky vytvářejí objekty, o nichž mluví“ (Foucault, 2002, 78-79). Foucault nicméně sám konstatuje, že concept diskurzu používá v několika signifikantně odlišných významech (blíže viz Mills, 2004).

uplatňují postupy analýzy navržené Carlou Willig (2003) a při identifikaci diskurzů vycházejí z Parkerovy definice diskurzu jako systému tvrzení konstruujících objekt a soubor subjektivých pozic (Parker, 1994).

Ahmed, Reavey, Majumdar (2009) z dané perspektivy zkoumají, jak britské ženy asijského původu přežijí sexuální násilí ze strany partnera konstruují ve svých výpovědích o zkušenosti s násilím koncepty kultury a etnicity. Zabývají se důsledky různých konstrukcí ve vztahu k tomu, zda ženy vyhledají, nebo naopak nevyhledají odbornou pomoc. Paulson a Willig (2008) používají FDA k analýze diskurzů uplatňovaných ženami staršího věku při adaptaci na změny vzhledu a funkčnosti těla v důsledku stárnutí. Autorky analyzují jak „expertní“ diskurzy o stárnoucím těle identifikované v odborné literatuře, tak diskurzy, které ženy uplatňují v každodenních konverzích. Johnson, Burrows a Williamson (2004) používají FDA a interpretativní fenomenologickou analýzu (IPA) při studiu změn vnímání těla v těhotenství. Na základě analýzy rozhovorů s těhotnými ženami zjišťují snížení spokojenosti s vlastním tělem v průběhu těhotenství a identifikují faktory, které tuto (ne)spokojenost ovlivňují (kulturní tradice, ztráta soukromí ad.). Day, Gough a McFadden (2003) používají FDA v kombinaci se zakotvenou teorií k analýze násilí a agrese mezi ženami. Na základě analýzy ohniskových skupin se ženami z různých socioekonomických tříd zjišťují provázanost násilí s normativní femininní identitou u žen z nižších tříd a poukazují na významnou roli, kterou v pozitivním sebehodnocení těchto žen hraje veřejně vykazatelná schopnost snášet i vykonávat násilí.

V psychologii zdraví Rolfe, Orford a Dalton (2009) aplikují FDA ve výzkumu alkoholismu u žen. Na základě analýzy rozhovorů se ženami vykazujícími vysokou konzumaci alkoholu identifikují dva konfliktní diskurzy spojující alkohol se zvládáním stresu, a naopak s relaxací a sebevyjádřením. Diskutují vztah těchto diskurzů k měnícím se genderovým normám, společenské kontrole a intervenci. Brenford a Gough (2006) na základě ohniskových skupin s jedinci praktikujícími ostentativně nezdravé praktiky analyzují diskurzivní zdroje, jejichž prostřednictvím tito lidé své jednání vysvětlují a obhajují v kontextu současného důrazu na zdravý životní styl a ztotožnění zdraví s morálkou (ibid).

3. KRITICKÁ DISKURZIVNÍ PSYCHOLOGIE

Kritická diskurzivní psychologie (dále CDP) představuje „variantu diskurzivní psychologie, která překlenuje konverzační analýzu a post-strukturalistickou diskurzivní teorii“ (Reynolds, Wetherell, 2003, 492). Wetherell představila CDP ve vlivném článku *Positioning and Interpretative Repertoires: Conversation Analysis and Post-Structuralism in Dialog* (Wetherell, 1998), který byl mimo jiné reakcí na Schegloffovu kritiku „teoretického imperialismu“, jímž podle jeho názoru trpí kritické směry diskurzivní analýzy (Schegloff, 1997). Konverzační analytik Schegloff na rozdíl od představitelů kritických směrů prosazuje, aby analýza verbální interakce vycházela výhradně z orientací a porozumění samotných účastníků a účastnic interakce. Jelikož se takové porozumění vždy nějakým způsobem manifestuje v řeči, účastnická orientace představuje vhodný nástroj validizace analýzy.¹¹ Wetherell (1998) v odpovědi na Schegloffův článek především zpochybňuje oprávněnost hranice mezi „kritickými“ (PDA, CDA)

¹¹ Schegloffův článek vzbudil značný, byť ne nutně pozitivní, ohlas. Blíže viz debata mezi Schegloffem (1997), Wetherell (1998) a Billigem (1999).

a „empirickými“ směry (CA). Argumentuje pro syntetický přístup, který spojí detailní sekvenční analýzu řečové interakce s analýzou globálnějších diskurzů a praktik tak, aby vznikl životaschopný směr využitelný ke zkoumání širokého okruhu sociálně psychologických témat (ibid).

Nigel Edley (2001, srv. také Reynolds, Wetherell, 2003) vymezuje tři základní koncepty, s nimiž CDP pracuje: *interpretační repertoáry* (Potter, Wetherell, 1987), *ideologická dilemata* (Billig et al., 1988) a *subjektové pozice/umístování* (Davies, Harré, 1990; Davies, 2008). Podle Wetherell (1998, 405) se CDP má stát disciplínou, „která zkoumá situačně podmíněný tok diskurzu a která sleduje utváření a sjednávání (negotiation) psychických stavů, identit a interakčních a intersubjektivních událostí. Zabývá se účastnickými metodami a logikou konstrukce výkladů, zatímco také popisuje kolektivní a sociální rámcování podkládajících normativních koncepcí (podoby jejich artikulace a jejich sociální a psychologické důsledky).“

Příklady využití v psychologickém výzkumu

Výzkumný design CDP kombinuje výše uvedené postupy DP, CA a PDA v závislosti na konkrétním výzkumném cíli. Výzkum je založen na analýze nahrávek verbální interakce (interview, konverzace v přirozeném prostředí, ohniskové skupiny). Rozhovory jsou koncipovány tak, aby zkoumané téma bylo diskutováno v co nejvíce různých kontextech, což usnadňuje analýzu rozdílností a shod mezi různými konstrukcemi diskurzivních objektů (Lafrance, Stoppard, 2006).

Wetherell a Edley (1999) používají CDP při analýze sjednávání členství v genderových kategoriích.¹² Východiskem jejich výzkumu je koncept „hegemonního mužství“ (Connell, 1995). Wetherell a Edley prostřednictvím analýzy skupinových diskusí s muži různých věkových skupin identifikují tři odlišné procedury sebe-umístování či „psycho-diskurzivních praktik“, kterými se účastníci výzkumu opakovaně k hegemonnímu mužství vztahují: pozice *heroické maskulinity*, pozice *obyčejného muže* a pozice *muže-rebela*. Detailní analýza těchto pozic autorům umožňuje popsat konkrétní diskurzivní praktiky, jimiž je obecný ideál hegemonního mužství muži sjednáván, přijímán, nebo odmítán na úrovni každodenních interakcí. Novějšího data je výzkum zaměřený na způsoby, jimiž ženy s anamnézou deprese sjednávají dominantní diskurzy femininity při konstruování významu tohoto onemocnění a jeho léčby (Lafrance, Stoppard, 2006). V souladu s předchozími výzkumy autorky v analyzovaných rozhovorech nacházejí souvislost mezi depresí a normativní femininní identitou, přičemž jako hlavní kategorie vyjadřující tuto souvislost identifikují poslušnost, kontrolu a obětování se. Reynolds a Wetherell (2003) analyzují diskurzivní zdroje formující identitu žen, které se definují jako „single“. Na základě rozhovorů s těmito ženami identifikují čtyři konfliktní interpretační repertoáry, z nichž ženy při konstruování své identity čerpají (osobní deficit, sociální exkluze, nezávislost a volba, sebe-aktualizace a úspěch) a analyzují prostředky, jimiž ženy konflikty mezi jednotlivými repertoáry zvládají (např. konstrukce self jako netypického člena kategorie „single“).

ZÁVĚR

Diskurzivní analýza nahlíží jazyk jako performativní a konstruktivní; jako prostředek, kterým „vytváříme vztahy, ‘problémy‘ a jejich ‘řešení‘“ (McLeod, 2001, 90),

¹² Rovněž tento výzkum je známou, široce citovanou studií.

kterým ve své řeči konstruujeme význam emocí, předsudků a dalších psychosociálních jevů, a kterým sjednáváme své identity a pozice v neformálních či institucionalizovaných interakcích. Studium způsobů, jimiž tak činíme, v jakých kontextech a s jakými důsledky má pro psychologii nepochybný význam. Záměrem předložené přehledové studie bylo popsat hlavní směry, teorie a koncepty, z nichž můžeme při diskurzivně analytickém výzkumu konstruktivní povahy jazyka čerpat. Citované příklady aplikace diskurzivní analýzy v psychologii zdraví, feministické psychologii, psychoterapii a poradenství ukazují, že z hlediska psychologického výzkumu diskurzivní analýza představuje přínos minimálně ze čtyř hledisek. 1. *výzkumného*: rozšiřuje porozumění psychickým jevům o analýzu jejich diskurzivních aspektů, 2. *konceptuálního*: přináší nové konceptuální nástroje široce využitelné při analýze psychosociální reality (interpretační repertoáry, praktické ideologie, diskurzy, subjektové pozice ad.), 3. *metodologického*: nabízí rigorózní metody transkripce a analýzy psaného a mluveného jazyka, zejména verbální interakce, 4. *sociálně kritického*: poskytuje vhodný rámec ke kritické reflexi psychologického vědění, například k analýze dopadů psychologické teorie a praxe na každodenní život.

LITERATURA

- Ahmed, B., Reavey, P., Majumdar, A. (2009): Constructions of 'culture' in accounts of South Asian women survivors of sexual violence. *Feminism & Psychology*, 19, 7-28.
- Antaki, C., Barnes, R., Leudar, I. (2005): Diagnostic formulations in psychotherapy. *Discourse Studies*, 7, 627-647.
- Austin, J. L. (2000): Jak udělat něco slovy. Praha, Filosofía.
- Bartésaghi, M. (2009): Conversation and psychotherapy: How questioning reveals institutional answers. *Discourse Studies*, 11, 153-177.
- Baxter, J. (2003): Positioning Gender in Discourse: A Feminist Methodology. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Baxter, J. (2008): Feminist poststructuralist discourse analysis – a new theoretical and methodological approach? In: Harrington et al. (Eds.): *Gender and Language Research Methodologies*. London, Palgrave Macmillan, 243-255.
- Bačová, V. (2000): Sociálny konštrukcionizmus v psychológii. *Československá psychologie*, 44, 237-246.
- Bačová, V. (2004): Analýza pôsobenia moci v interakcii novinárky a policajta. *Československá psychologie*, 48, 523-538.
- Beneš, V. (2008): Diskurzivní analýza. In: Drulák, P. (Ed.): *Jak zkoumat politiku: kvaliativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha, Portál, 92-124.
- Benford, R., Gough, B. (2006): Defining and defending 'unhealthy' practices: A discourse analysis of chocolate 'addicts' accounts. *Journal of Health Psychology*, 11, 427-440.
- Billig, M. (1996): *Arguing and Thinking: A Rhetorical Approach to Social Psychology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Billig, M. (1999): Whose terms? Whose ordinariness? Rhetoric and ideology in conversation analysis. *Discourse & Society*, 10, 543-582.
- Billig, M. (2001): Discursive, rhetorical and ideological messages. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.): *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage/Open University, 210-222.
- Billig, M. (2006): A psychoanalytic discursive psychology: From consciousness to unconsciousness. *Discursive Studies*, 8, 17-24.
- Billig, et al. (1988): *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London, Sage.
- Breheny, M., Stephens, C. (2003): Healthy living and keeping busy: A discourse analysis of mid-age women's attributions for menopausal experience. *Journal of Language and Social Psychology*, 22, 169-189.
- Burman, E. (1994): *Deconstructing Developmental Psychology*. London, Routledge.
- Burman, E. (1996): Psychology discourse practice: From regulation to resistance. In: Burman, E. et al. (Eds.): *Psychology Discourse Practice: From Regulation to Resistance*. London, Taylor & Francis, 1-14.
- Clarke, V., Kitzinger, C., Potter, J. (2004): 'Kids are just cruel anyway': Lesbian and gay parents' talk about homophobic bullying. *British Journal of Social Psychology*, 43, 531-550.

- Connell, R. W. (1995): *Masculinities*. St Leonards, Allen & Unwin.
- Davies, B. (2008): Jak znovu-promyslet „chování“ v pojmech umístění a etiky odpovědnosti. *Biograf*, 47, 3-17.
- Davies, B., Harré, R. (1990): Positioning: The discursive production of selves. *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 20, 43-65.
- Day, K., Gough, B., McFadden, J. (2003): Women who drink and fight: A discourse analysis of working-class women's talk. *Feminism & Psychology*, 13, 141-158.
- Dixon, J., Wetherell, M. (2004): On discourse and dirty nappies: Gender, the division of household, and the social psychology of distributive justice. *Theory & Psychology*, 14, 167-198.
- Drew, P. (2003): Conversation analysis. In: Smith, J. A. (Ed.): *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London, Sage, 132-158.
- Edley, N. (2001): Analysing Masculinity: Interpretative Repertoires, Ideological Dilemmas and Subject Positions. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.): *Discourse as Data. A Guide for Analysis*. London, Sage/Open University, 189-228.
- Edwards, D. (2001): Emotions. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.): *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage/Open University, 236-246.
- Edwards, D., Potter, J. (2001). Discursive psychology. In: McHoul, A., Rapley, M. (Eds.): *How to Analyse Talk in Institutional Settings: A Casebook of Methods*. London, Continuum, 15-26.
- Fairclough, N. (2003): *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, Routledge.
- Foucault, M. (2002): *Archeologie vědění*. Praha, Hermann & synové.
- Gilbert, G. N., Mulkay, M. J. (1984): *Opening Pandora's Box: A Sociological Analysis of Scientists' Discourse*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Harré, R. (2001): The discursive turn in social psychology. In: Schiffrin, D., Tannen, D., Hamilton, H. H. (Eds.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd., 688-707.
- Have, P. ten (2004): Ethnomethodology. In: Seale, C. et al. (Eds.): *Qualitative Research Practice*. London, Sage, 151-164.
- Henriques, J., et al. (1998): *Changing the Subject. Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. 2. ed. London, Methuen & Co. Ltd.
- Hepburn, A. (1997): Teachers and secondary school bullying: A postmodern discourse analysis. *Discourse & Society* 8, 27-48.
- Hepburn, A. (2003): *An Introduction to Critical Social Psychology*. London, Sage.
- Hepburn, A., Potter, J. (2004): Discourse analytic practice. In: Seale, C., et al. (Eds.): *Qualitative Research Practice*. London, Sage, 180-197.
- Heritage, J. (2004): Conversation analysis and institutional talk: analyzing data. In: Silverman, D. (Ed.): *Qualitative Analysis: Theory, Method and Practice*. 2. ed. London, Sage, 222-245.
- Hollway, W. (1998): Gender Differences and the Production of Subjectivity. In: Henriques, J. et al. (Eds.): *Changing the Subject. Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. 2. ed. London, Methuen & Co. Ltd, 227-263.
- Janoušek, J. (2005): Významová analýza komunikace. *Československá psychologie*, 49, 193-210.
- Johnson, S., Burrows, A., Williamson, I. (2004): 'Does my bump look big in this?' The meaning of bodily changes for first-time mothers-to-be. *Journal of Health Psychology*, 9, 361-374.
- Kamada, L. D. (2009): Mixed-ethnic girls and boys as similarly powerless and powerful: Embodiment of attractiveness and grotesqueness. *Discourse Studies*, 11, 329-352.
- Lafrance, M. N., Stoppard, M. J. (2006): Constructing a non-depressed self: Women's accounts of recovery from depression. *Feminism & Psychology*, 16, 307-325.
- Litosseliti, L., Sunderland, J. (2002): *Gender Identity and Discourse Analysis*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Madill, A., Widdicombe, S., Barkham, M. (2001): The potential of conversation analysis for psychotherapy research. *The Counseling Psychologist*, 29, 413-434.
- Malson, H., Ussher, J. M. (1996): Bloody women: A discourse analysis of amenorrhea as a symptom of anorexia nervosa. *Feminism & Psychology*, 6, 505-521.
- McLeod, J. (2001): *Qualitative Research in Counselling and Psychotherapy*. London, Sage.
- Mills, S. (2004): *Discourse*. 2. ed. London, Routledge.
- Parker, I. (1992): *Discourse Dynamics*. London, Routledge.
- Parker, I. (1994): Discourse analysis. In: Bannister, P., et al. (Eds.): *Qualitative Methods in Psychology. A Research Guide*. Buckingham, Open University Press, 92-107.
- Paulson, S., Willig, C. (2008): *Older*

- women and everyday talk about the ageing body. *Journal of Health Psychology*, 13, 106-120.
- Peräkylä, A. (2004): *Conversation Analysis*. In: Seale, C., et al. (Eds.): *Qualitative Research Practice*. London, Sage, 153-167.
- Plháková, A. (2006): *Dějiny psychologie*. Praha, Grada.
- Plichtová, J. (2000): *Renesancia záujmu o jazyk: diskurzívna psychológia a analýza diskurzu*. *Československá psychologie*, 4, 289-309.
- Plichtová, J. (v tisku): *Kritická diskurzívna analýza: výzva sociálnej psychológii*. *Československá psychologie*.
- Plichtová, J., Lášticová, B., Petrjáňošová, M. (2009). *Konštruovanie slovenskosti vo verejnom priestore*. Bratislava, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV.
- Potter, J. (2003a): *Discourse analysis and discursive psychology*. In: Camic, P. M., Rhodes, J. E., Yardley, L. (Eds.): *Qualitative Research in Psychology. Expanding Perspectives in Methodology and Design*. Washington DC, APA, 73-95.
- Potter, J. (2003b): *Discursive psychology: Between method and paradigm*. *Discourse & Society*, 14, 783-794.
- Potter, J., Wetherell, M. (1987): *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. London, Sage.
- Potter, J., Wetherell, M. (1995): *Discourse analysis*. In: Smith, J. A., Harré, R., Langenhove, van L. (Eds.): *Rethinking Methods in Psychology*. London, Sage, 80-92.
- Pudlinski, C. (2005): *Doing empathy and sympathy: Caring responses to troubles tellings on a peer support line*. *Discourse Studies*, 7, 267-288.
- Reynolds, J., Wetherell, M. (2003): *The discursive climate of singleness: The consequence for women's negotiation of a single identity*. *Feminism & Psychology*, 13, 489-510.
- Rolfe, A., Orford, J., Dalton, S. (2009): *Women, alcohol and femininity: A discourse analysis of women heavy drinkers' accounts*. *Journal of Health Psychology*, 14, 326-335.
- Sacks, H. (1992): *Lectures on Conversation*. Volumes I and II. Edited by G. Jefferson. Oxford, Blackwell Publishing.
- Schegloff, E. A. (1997): *'Whose text? Whose context?'* *Discourse & Society*, 8, 165-187.
- Schiffrin, D. (1994): *Approaches to Discourse*. Oxford, Blackwell Publishing.
- Sims-Schouten, W., Riley, S. C. E., Willig, C. (2007): *Critical realism in discourse analysis: A presentation of a systematic method of analysis using women's talk of motherhood, childcare and female employment as an example*. *Theory & Psychology*, 17, 101-124.
- Silverman, D. (1997): *Discourses of counselling: HIV counselling as social interaction*. London, Sage.
- Silverman, D. (2001): *The construction of 'delicate' objects in counselling*. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.): *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage/Open University, 119-137.
- Speer, S. A. (2005): *Gender Talk. Feminism, Discourse and Conversation Analysis*. London, Routledge.
- Speer, S. A., Potter, J. (2000): *The Management of heterosexual talk: Conversational resources and prejudiced claims*. *Discourse & Society*, 11, 543-572.
- Stainton Rogers, W. (1997): *Kritická psychológia*. In: Výrost, J., Slaměnik, I. (Eds.): *Sociální psychologie*. Praha, ISV, 77-98.
- Šmídová, O. (2007): *Kvalitativní přístup ke zkoumání sociální struktury*. In: Šanderová, J. (Ed.): *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. Praha, FSV, 89-103.
- Tuffin, K. (2005): *Understanding Critical Social Psychology*. London, Sage.
- Van Dijk, T. (2001): *Principles of critical discourse analysis*. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.): *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage/Open University, 300-317.
- Vybíral, Z. (2001): *Kritické přívítání diskurzivní psychologie*. *Československá psychologie*, 45, 527-537.
- Vybíral, Z. (2006): *Diskurzivní psychologie versus diskurzivní analýza? Československá psychologie*, 50, 584-591.
- Weatherall, A., Gallois, C. (2003): *Gender and identity: representation and social action*. In: Holmes, J., Meyerhoff, M. (Eds.): *The Handbook of Language and Gender*. Oxford, Blackwell Publishing, 487-508.
- Weatherall, A., Pristley, A. (2001): *A feminist discourse analysis of sex 'work'*. *Feminism & Psychology*, 11, 323-340.
- Wetherell, M. (1998): *Positioning and interpretative repertoires: Conversation analysis and post-structuralism in dialogue*. *Discourse & Society* 9, 387-412.
- Wetherell, M. (2003): *Racism and the analysis of cultural resources in interviews*. In: van den Berg, H., Wetherell, M., Houtkoop-Steenstra, H. (Eds.): *Analyzing Race Talk. Multidisciplinary Approaches to the Interview*. Cambridge, Cambridge University Press, 11-30.
- Wetherell, M., Edley, N. (1999): *Nego-*

- tiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices. *Feminism & Psychology*, 9, 335-356.
- Wetherell, M., Potter, J. (1992): *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. New York, Columbia University Press.
- Wetherell, M., Stiven, H., Potter, J. (1987): Unequal egalitarianism: A preliminary study of discourses concerning gender and employment opportunities. *British Journal of Social Psychology*, 26, 59-71.
- Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (2001): Introduction. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.): *Discourse Theory and Practice. A Reader*. London, Sage/Open University, 1-9.
- Willig, C. (2003): Discourse analysis. In: Smith, J. A. (Ed.): *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London, Sage/Open University, 159-183.
- Wodak, R. (2004): Critical discourse analysis. In: Seale, C., et al. (Eds.): *Qualitative Research Practice*. London, Sage, 197-214.
- Wooftitt, R. (2001): Researching psychic practitioners: Conversation analysis. In: Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. J. (Eds.): *Discourse as Data. A Guide for Analysis*. London, Sage/Open University, 49-92.
- Wooftitt, R. (2005): *Conversation Analysis and Discourse Analysis. A Comparative and Critical Introduction*. London, Sage.
- Zábrodská, K. (2006): Rodová analýza jako prostor pro nové epistemologie. *Poststrukturalismus a diskurzivní analýza v psychologii*. *Československá psychologie*, 50, 105-118.
- Zábrodská, K. (2008): Mezi reprodukcí a změnou: Genderová identita z perspektivy poststrukturalní diskurzivní analýzy. *Di- zertační práce*, FSS MU.
- Zábrodská, K. (2009a): Captives of gender determinism? Poststructural discourse analysis as an analytical and transformative practice. *Feminist Methods Conference*, Stockholm. <http://www.kvinfo.su.se/femmet09/>.
- Zábrodská, K. (2009b): Variace na gender. *Poststrukturalismus, diskurzivní analýza a genderová identita*. Praha, Academia.
- Zábrodská, K., Snopek, M., Sedláček, L., Chmelařová, H., Kobes, T. (2007): Změna z pohledu diskurzivní analýzy. In: Humpolíček, P., Svoboda, M., Blatný, M. (Eds.): *Sociální procesy a osobnost: pohyb, vývoj, změna*. Brno, MSD, 413-419.

SOUHRN

Příspěvek podává přehled aktuálního vývoje sociálně psychologické diskurzivní analýzy, včetně jejích hlavních směrů, představitelů a představek, teorií a konceptů. Akcentuje diverzitu diskurzivně analytických přístupů a na základě konkrétních příkladů jejich aplikace v psychologii zdraví, feministické psychologii, poradenství a psychoterapii dokumentuje využití diskurzivní analýzy v současném psychologickém výzkumu, a potažmo její relevanci pro psychologickou teorii a praxi. Příspěvek se zabývá diskurzivní analýzou Pottera a Wetherell, psychologii rétoriky, diskurzivní psychologií, konverzační analýzou, poststrukturalní diskurzivní analýzou a kritickou diskurzivní psychologií.